

УДК 811.411.21'282.3'34

ББК Ш161.131-5

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОНЕТИКО-МОРФОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ФРАНЦУЗЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У ТУНІСЬКОМУ УЗУСІ

МАЗНІЧЕНКО О. І.

Інститут сходознавства ім. А. Ю. Крымського НАН України

У статті представлено ґрунтовний аналіз фонетичної і морфологічної адаптації французьких складових туніського вокабуляра до нових умов побутування. Вичерпне висвітлення виявів звукової видозміни запозичень дало змогу виявити найбільш поширені факти пристосування французьких лексем до туніського комунікативного простору, тоді як об'єктивне вивчення процесів освоєння галліцизмів на зазначених мовних рівнях уможливило визначення як спільних із загальноарабською запозичувальною традицією, так і індивідуальних, характерних лише туніському ареалу, асимілятивних тенденцій.

Ключові слова: галліцизм (французьке запозичення), фонетична адаптація, морфологічна адаптація, субституція, конвергенція, дивергенція, метатеза, епентеза, протеза, епітеза, афереза, синкопа.

The article presents an extensive analysis of phonetic and morphological adaptation of the French components of the Tunisian vocabulary to new conditions of existence. Comprehensive coverage of the audible modification of the borrowing helped to identify the most common facts of adaptation of French lexical items to Tunisian communicative space, whereas an objective study of the processes of Gallicism adaptation at mentioned linguistic levels has led to the definition both common with pan Arabic borrowing tradition and particular for Tunisian area assimilating trends.

Key words: Gallicism (French loan word), phonetic adaptation, morphological adaptation, substitution, convergence, divergence, metathesis, epenthesis, prothesis, epithesis, apheresis, syncope.

Поглинання словником іншомовних елементів передбачає певне видозмінювання останніх, а якісні й кількісні характеристики цих видозмін цілком залежать від структурних особливостей мови-джерела і мови-реципієнта, що у свою чергу робить вивчення кожного окремого факту лінгвістичної абсорбції непозбавленим сенсу та науковою значимістю.

У випадку із засвоєнням галліцизмів туніським вокабуляром асимілятивні процеси з притаманними їм різноаспектними модифікаціями запозичень – явище не рідкісне і не однорідне. Кожний вид адаптації, охоплений цими процесами, заслуговує глибокого аналізу і об'єктивного висвітлення. У межах цієї розвідки ми зупинимося на фонетичному і морфологічному етапах освоєння французьких запозичень з огляду на їх першочерговість у призвичаєнні непитомої лексики до нового ареалу побутування.

Загалом вивченням питання фонетико-морфологічної інтеграції галліцизмів в арабомовне середовище займалися такі мовознавці, як В. М. Белкін, Ю. П. Губанов, Ю. М. Завадовський, О. І. Чередниченко, Г. Ш. Шарбатов, А. Буземмі, К. Параді, Дарлін Ля Шаріте, Девід Вільмсен та ін., однак увага більшості з них сконцентрована навколо адаптаційних тенденцій, спільних для всіх територій або окремого регіону поширення арабської мови.

Таким чином, необхідність здійснення ґрунтового аналізу та об'єктивного висвітлення змін, яких зазнає звукова будова французьких лексем, засвоєних словником власне туніського територіального варіанта арабської мови, зумовлюють актуальність представленого дослідження. Беручи за об'єкт останнього поглинені комунікативним простором Тунісу галліцизми, а за предмет – їх адаптацію у мові-реципієнті, автор статті ставить собі за мету виявити найбільш поширені прояви цієї адаптації на фонетичному й морфологічному рівнях.

Реалізація окресленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- виокремити у туніському вокабулярі пласт французьких за походженням лексем;
- проаналізувати та зіставити характер звукових змін, яких зазнає досліджуваний мовний матеріал у вокалічній і консонантній площинах;
- з'ясувати особливості фонетичної і морфологічної адаптації галліцизмів у туніському ареалі в контексті вивчення загальноарабських тенденцій освоєння іншомовних слів, загалом, і французьких запозичень, зокрема.

“Адаптація запозиченого слова починається з підпорядкування формальних його ознак нормам арабської мови”, – постулює Ю. П. Губанов і, посилаючись на О. І. Федорова, стверджує, що найбільш відчутних видозмін слово зазнає на рівні своєї звукобудови [4, с. 103]. І це не дивно, оскільки фонетична складова структури мови є найбільшим виразником самобутності останньої.

Кожний окремо взятий процес фонетичної адаптації багато в чому залежить від особливостей накладання звукового ладу мови-реципієнта на фонетичну систему мови-джерела. Наявність у мови-реципієнта аналогій звукових типів (фонем) мови-джерела зумовлює численні випадки фонематичної субституції – заміни в запозичених лексемах оригінального звука подібним, але не тотожним питомим аналогом [6, с. 74–75].

Однак попри надання живому мовленню специфічного забарвлення такі фонетичні маніпуляції, як правило, малопомітні і не впливають на інформативну складову комунікативних процесів [6, с. 74–75]. Так, підміна французького напівголосного [w] губно-губним фрикативним арабським приголосним [w] у словах *kūlwār* (фр. *couloir* [kulwar]) – “коридор” і *mūšwār* (фр. *mouchoir* [muʃwar]) – “хусточка” не призводить до неоправданого викривлення змісту останніх, так само як і видавання в лексемах *metrū* (фр. *méto* [metro]) у знач. “легке метро” (легкорейковий транспорт) та *karnī* (фр. *cartnet* [karnɛ]) – “записник”, “блокнот” зубного апікального вібранта [r] за увулярний фрикативний сонант [r] не має суттєвого впливу на рецептивні процеси.

З огляду на зазначене предметом нашої уваги при дослідженні фонетичної адаптації галліцизмів, засвоєних словником туніського територіального варіанта арабської мови, стали факти не простої субституції, а звукової видозміни, що дозволяють виявити найбільш поширені тенденції пристосування запозичень до нового ареалу функціонування.

На рівні системи голосних звуків чітко простежується **звукова конвергенція**. У туніському комунікативному просторі її представляють такі мовні явища:

- відсутність чіткого розмежування відкритої і закритої голосних фонем у парі лабіалізованих [ɔ] / [o]: *būʔ* (дš. *botte(s)* [bɔt]) – “чобіт” (“чоботи”), *sūʃ* (фр. *sauce* [sos]) – “соус” – і парі нелабіалізованих [ɛ] / [e]: *kaskāʔ* (фр. *casquette* [kaskɛt]) – “кашкет”, “кепка”, *rēzū* (фр. *réseau* [rezo]) – “телефонна мережа”;

- втрата фонемної опозиції **a** переднього ряду ([a]) і **a** заднього ряду ([ɑ]): *māʔ* / *māt* (фр. *math* [mat]) – “математика”, *bāš* (фр. *bâche* [baʃ]) – “брезент”;

- відносна нейтралізація опозиції **eu** відкритого ([œ]) і **eu** закритого ([ø]) на користь першого: *ʔordīnātūʔ* (фр. *ordinateur* [ɔrdinatœr]) – “комп'ютер”, *grāfūʔ* (фр. *agrafeuse* [agrafœz]) – “степлер”;

- локальне (тобто в деяких випадках) стирання фонологічного розходження між [e] та [i], з одного боку, і [ɔ/o] та [u], з другого. При цьому, якщо компоненти першої вокалічної пари взаємозамінні, що може знайти пояснення у спільності їхніх диференційних ознак (нелабіалізовані закриті голосні переднього ряду): *mākīyāš* (фр. *maquillage* [makijaʒ]) – “макіяж”, “тримування”, *randīʔvū* (фр. *rendez-vous* [rɑdevu]) – “зустріч”, “побачення”, *melyār* (фр. *milliard* [miljar]) – “мільярд”, *tīʔrān* (фр. *terrain* [terɛ̃]) – “земельна ділянка” – то складові другої демонструють моновекторну субституцію на користь [u]: *kabbūʔ* (фр. *capote* [kapɔt]) – “пальто”, *trīkū* (фр. *tricot* [triko]) – “трикотаж” (в'язані речі), *fūr* (фр. *four* [fur]) – “піч”, “духова шафа”.

Поряд з конвергенцією помітну позицію в розкритті закономірностей вокалічних субститутивних змін займає **звукова дивергенція**. Аналіз досліджуваного нами лексичного

пласту дозволяє констатувати диверсифікований характер прояву цих змін. Мова йде про те, що дивергентним процесам піддаються майже всі французькі голосні і що більшість з них, як привило, має понад два дивергенти (див. табл. 1).

Таблиця 1

Звукова дивергенція у вокалічній системі

Фонема мови-джерела	її дивергенти у мові-реципієнті	Приклади
а	a/ā	garāž (фр. garage [garaʒ]) – гараж
	e/ē	keyāʕs (фр. caillasse [kajas]) – асфальтована дорога
	o	bortmāʕn (фр. appartement [apartamɑ̃]) – квартира
ε	i/i	tirgāl (фр. tergal [tergɑl]) – тергаль (синтетичне волокно), furjūr (фр. fourrière [furiɛr]) – штрафна стоянка
	e/ē	sertifikah (фр. certificat [sertifika]) у знач. “медичне свідоцтво”, sāšē (фр. sachet [saʃe]) – мішечок, пакетик, саше
	a/ā	raskiē (фр. resquiller [reskije]) – їхати зайцем (без квитка), kebīnā (фр. cabinet [d'aisances], cabinets [kabine]) – убиральня
е	i/i	rižim (фр. régime [reʒim]) – дієта, dīkūr (фр. décor [dekor]) – декор
	e/ē	ʕabliyah (фр. tablier [tablije]) – фартух, rēzū (фр. réseau [rezo]) – телефонна мережа
	ā	konnektā (фр. se connecter [sə kɔnɛkte]) – з'єднуватися
і	i/i	klīnik (фр. clinique [klinik]) – клініка
	e/ē	besklāʕt (фр. bicyclette [bisiklet]) – велосипед
œ	œ	ʔēšanžāʕr (фр. échangeur [eʃʒœr]) – теплообмінник
	ū	šifur (фр. chauffeur [ʃœr]) – водій
	ē	fūʔtāʕy (фр. fauteuil [fœj]) – крісло
ø	ī	šūmir (фр. chômeur [ʃœr]) – безробітний
	ū	metrayūz (фр. mitrailleuse [mitrajøz]) – кулемет
	œ	grāfūʔz (фр. agrafeuse [agraføz]) – степлер
у	ē	fāʕtr (фр. feutre [føtr]) – фломастер
	у	ʒūʔr (фр. jure [ʒyʁ]) – спідниця
	ī	bīrū (фр. bureau [byʁo]) – письмовий стіл
ɔ	ū	kūri (фр. écurie [ekyri]) – стайня
	ā	sarmen (від фр. être surmené [ɛtr syʁmɛne]) – бути виснаженим
	ū	būlis (фр. police [pɔlis]) – поліція
о	ō	gūʔm (фр. gomme [gɔm]) – гума
	ū	dībʔlūm (фр. diplôme [diplom]) – диплом, атестат
	ō	gatūʔ (фр. gâteau [gato]) – пиріг
	ī	šifur (фр. chauffeur [ʃœr]) – водій

Як видно з наведеної таблиці, однією з особливостей цього аспекту вивчення фонетичного освоєння галліцизмів є так звана **внутрішня дивергенція**, яка виявляється у заміні французької голосної арабською, представленою її довгим і коротким варіантами.

В обох розглянутих сценаріях субституції – конвергентному і дивергентному – зустрічаються випадки, коли нівелювання французької фонетичної традиції, що веде до підміни оригінальних фонем, можна спостерігати в межах однієї лексеми, тобто не вдаючись до бінарного зіставлення. Так, галліцизми līssī (фр. lycée [lise]) – “лицей” і dīssīr (фр. dessert [desɛr]) – “десерт” демонструють звукову видозміну первинної форми запозичення, обумовлену збігом відповідно [e] / [i] та [ɛ] / [e], тоді як lāvīssāʕl (фр. lave-vaisselle [lavvɛsɛl]) – “посудомийна машина” і mellīm (фр. millime [milim]) – “мілім” (розмінна монета Тунісу, одна тисячна туніського динара) наочно відображають диверсифіковану реалізацію тунісцями фонем [ɛ], зокрема її ненормативне відтворення через [o] та [e/ē]. Це спостереження підтверджують і дані таблиці 1.

На окрему увагу заслуговують носові голосні. Їх відсутність в арабському вокалізмі пояснює тенденцію усунення назалізації при засвоєнні відповідних французьких запозичень, яке досягається шляхом або **простої**, або **синтагматичної субституції** (див. табл. 2).

Таблиця 2

Субституція носових голосних

Фонема мови-джерела	її субститути у мові-реципієнті	Приклади
ĕ	an/ān	dandūn (фр. dindon [dēdō̃]) – індик, frān (фр. frein [frē̃]) – гальмо
	e	žardeh (фр. jardin [žardē̃]) – сад
	em/en	tembrī / tenbrī (фр. timbre [tē̃br]) – марка
š	ōn	rīʔeyūʔn (фр. réveillon [revējō̃]) – зустріч Нового року
	ū	bībrū (фр. biberon [bibrō̃]) – дитячий ріжок, пляшечка з сосною
	ūn	kūntūr (фр. compteur [kō̃tœr]) – лічильник
ä	ā	bāšimā (фр. bâtiment [batimō̃]) – будівля, споруда
	am/ām	žambūʔn (фр. jambon [žō̃bō̃]) – шинка, krāmbʔūʔn (фр. crampons [krō̃pō̃]) – шип
	an/ān	bransīʔ (фр. brancher [brō̃ʃe]) – з'єднувати, приєднувати, 'aksidān (фр. accident [aksidō̃]) – аварія
	en/ēn	'assensūʔr (фр. ascenseur [asō̃sœr]) – ліфт, bortmāʔn (фр. appartement [apartemō̃]) – квартира

Варто зазначити, що в туніському узусі представлений і протилежний вектор реалізації синтагматичної субституції, за якого сполученню фонем мови-джерела відповідає одна фонема мови-реципієнта: šāntī (фр. chantier [ʃātje]) – “будівельний майданчик”, dūʔssī (фр. dossier [dosje]) – “досьє”.

Окрім згаданих, серед комбінаторних фонетичних змін, що супроводжують адаптацію галліцизмів до туніського мовного середовища, можна виявити випадки **метатези**, які нерідко збігаються з вищезрозглянутим явищем субституції: rīʔvez (фр. réviser [revize]) – “переглядати”, “перевіряти”, deriksyūn (фр. direction [dirɛksjō̃]) – “напря́м”, “кермове управління”, “кермова передача”, zmeḡrī (від фр. les émigrés [le-z-emigre]) – “емігрант”.

Вивчаючи адаптацію досліджуваного лексичного масиву, варто окремо зупинитися на аналізі поведінки французького **випадного е** ([ə]), зокрема ненормативного його випадіння і збереження, наперед зауваживши, що факти ігнорування фонетичної традиції мови-джерела чергуються з фактами її дотримання.

Причина першого варіанта порушення центральнофранцузької норми, на думку Ю. М. Завадовського, криється у спільній для всіх арабських діалектів тенденції до мінімалізації використання голосних під час мовлення [5, с. 29]. Недотримання правил обов'язкового вимовляння [ə] фіксується як у випадку передування і слідування йому приголосних у кількості відповідно 2-3 та одного й більше: bortmāʔn (фр. appartement [apartemō̃]) – “квартира” – так і тоді, коли він належить до першого складу слова: wnīs (фр. Venise [vəniz]) у знач. “уродженець Венеції”, але belūʔt (фр. belote [bəlōt]) – “белот” (карткова гра).

Це прагнення оптимізувати мовленнєвий потік знаходить своє втілення і при наданні двомовному тунісцю можливості самому в залежності від ситуації керувати поведінкою випадного е: šmindīfir (фр. chemin de fer [ʃ(ə)mē də fɛr]) – “залізниця”, mazmazāʔl (фр. mademoiselle [mad(ə)mwazel]) – “мадемуазель”, “панна”, але lāvenūy (від фр. l'avenue [lav(ə)ny]) у знач. “вул. Хабіба Бургібі”.

Натомість другий варіант відхилення від вихідної норми полягає у збереженні [ə] тоді, коли орфоепічна традиція французької мови цього не вимагає, що може частково пояснюватися поширеним у практиці двомовності явищем **гіперкорекції** [6, с. 79]: beterāv (фр. betterave [betrav]) – “буряк”, але kūdsīzū (фр. coup de ciseaux [ku-d-sizo]) – “удар ножицями” (футб. термін), де, на відміну від попереднього прикладу, констатується дотримання правила про випадіння [ə] у позиції між двома приголосними, оточеними в свою чергу голосними.

Процеси фонетичної адаптації французьких запозичень у консонантній площині багато в чому збігаються з проявами її реалізації у вокалічній.

Так, **звукова конвергенція** тут знайшла втілення, з одного боку, у передаванні французьких шумних приголосних [v] / [f] та [b] / [p] арабським відповідником одного з компонентів цих опозиційних пар ([f] і [b] відповідно): žānfī (фр. janvier [žāvje]) – “січень”, ḡūʔfr (фр. gaufre

[gofɾ]) – “вафля”; **byūš** (фр. pioche [pjɔʃ]) – “кирка”, **baɣūt̪** (фр. barrière [baʁjeʁ]) – “бар’єр”, а з другого, в заміщенні раніше згаданим арабським губно-губним фрикативним [w] одразу трьох французьких фонем – напівголосних [w] і [ʋ] та голосної [u]: **bāṭwār** (фр. abattoir [abatwaʁ]) – “скотобійня”, **swīglās** (фр. essuie-glace [esɥiglas]) – “склоочисник”, (авто) “двірник”, **baɣwīṭah** (фр. brouette [bʁuɛt]) – “ручний візок”, “тачка”.

До того ж подібні фонетичні метаморфози на зламі вокалізму і консонантизму можна представити, не виходячи за межі однієї лексеми: пор. **būntū** (фр. point [pɔ̃t]) у знач. “гол”, “невдоволення” і **pwāntmūt̪** (фр. point mort [pɔ̃t mɔʁ]) – (авто) “нейтральне положення”, де фр. point як окреме запозичення і як складова запозиченого словосполучення мають відмінну звукову будову.

Дивергентні процеси в основному спостерігаються серед шумних приголосних, арсенал дивергентів яких складає 2-3 фонеми, нерідко протилежні за акустичною ознакою (див. табл. 3).

Таблиця 3

Звукова дивергенція у консонантній системі

Фонема мови-джерела	її дивергенти у мові-реципієнті	Приклади
ç	w	žwīlijah (фр. juillet [ʒujije]) – липень
	a	tayyū (фр. tuyau [tɥijo]) – труба
k	k	kāškūl (фр. cache-col [kaʃkɔl]) – шарф
	q	qaɣšūn (фр. caleçon [kalsɔ̃]) – плавки, трусики
	g	gtār (фр. hectare [ektar]) – гектар
p	b	būlis (фр. police [pɔlis]) у знач. “поліціант”
	p	b ^h issīn (фр. piscine [pisin]) – басейн
	f	fāsmā (фр. pansement [pɑ̃smɑ̃]) – пов’язка
s	s	fūssī (фр. fossé [fose]) – рів, канава
	ʃ	ʃū ^h ī (фр. sole [sol]) – морський язик (вид риби)
t	t	stād (фр. stade [stad]) – стадіон
	ʈ	bū ^h ēt (фр. botte(s) [bɔt]) – чобіт (чоботи)
v	v	beterāv (фр. betterave [betʁav]) – буряк
	f	korfi (фр. corvée [kɔʁve]) – наряд (на роботу)
	b	serbīs (фр. service [sɛʁvis]) – сервіз
z	z	feyyūzah (фр. veilleuse [vejøz]) – нічник
	s	wnīs (фр. Venise [vənis]) у знач. “уродженець Венеції”

Що стосується випадків **синтагматичної субституції**, то на рівні системи приголосних вони менш поширені, ніж на рівні системи голосних. З-поміж складових лексичного базису, охопленого представленим дослідженням, цьому різновиду комбінаторних фонетичних змін підлягають галліцизми з середньоязиковим носовим [ɲ]: **ʃɲyū^hī** (фр. chignole [ʃiɲɔl]) – “дріль”, **sɲyāl** (фр. signal [siɲal]) – “сигнал”, “знак”.

До синтагматичних процесів у консонантизмі відноситься і **недоцільна гемінація**, що в одних випадках пояснюється прагненням білінгва якомога точніше відтворити чужорідний звук і тому визначається Ю. М. Завадовським як “психологічна дисиміляція” [5, с. 52; 6, с. 87], а в інших спричиняється вибором способу запозичення на користь транслітерації, а не транскрипції (див. табл. 4).

Таблиця 4

Ненормативне подвоєння французьких приголосних

Фонема мови-джерела	Приклади її ненормативного подвоєння
j	biyyār (фр. billard [bijar]) – більярд
l	mellīm (фр. millime [milim]) – мілім (розмінна монета Тунісу, одна тисячна туніського динара)
m	kū ^h mmānd (фр. commande [kɔmɑ̃d]) у знач. “телеуправління, дистанційне керування”
n	konnektā (фр. se connecter [sə kɔnekte]) – з’єднуватися
r	marrūk (фр. Maroc [marɔk]) – Марокко
s	kāssā ^h ēt (фр. cassette [kaset]) – касета

Паралельно з ненормативним подвоєнням французьких приголосних фонем можна спостерігати й ненормативне їх спрощення: *lāvīssāʕ* (фр. *lave-vaisselle* [*lavvɛsɛl*]) – “посудомийна машина”.

До того ж реалізація фонетичної адаптації в консонантній площині може відбуватися й через **повну регресивну асиміляцію**. Так фр. *mademoiselle* [*mad(ə)mwazɛl*] – “мадемуазель”, “панна” туніським білінгвом інтерпретується як *mazmazāʕ*, що певною мірою знаходить пояснення в стиранні фонемної опозиції між арабськими емфатичними *ḏ* і *ẓ*, притаманному арабському діалектному мовленню.

Щоб краще закріпитися у лексичному складі мови і повноцінно в ній функціонувати, іншомовним словам бажано асимілюватися не лише фонетично, але й морфологічно. Саме морфологічна обробка запозичень робить їх структурно більш подібними до питомої лексики та підпорядковує закономірностям і нормам граматичної будови мови-реципієнта.

При цьому, як справедливо уточнює В. М. Белкін, на згаданому етапі освоєння запозичень вагоме значення має їх типологічна близькість або віддаленість по відношенню до питомих словотвірних моделей [1, с. 112–113]. Так, скажімо, непомітність процесу адаптації таких галліцизмів, як *kanīṣ* (фр. *caniche* [*kaniʃ*]) – “пудель”, *fūr* (фр. *four* [*fur*]) – “піч”, “духова шафа”, безпосередньо пов’язана саме з подібністю їхніх структурно-морфологічних параметрів до формальних схем побудови арабських слів, а от входження у туніський узус французьких *dīksyūʔnīʕ* (фр. *dictionnaire* [*diksjoʔnɛʁ*]) – “словник”, *sīrkulāssyūʔn* (фр. *circulation* [*sirkylasjɔ̃*]) – “дорожній рух” не помітять не можливо через власне їх експліцитну невідповідність арабським моделям.

Проте нас цікавлять випадки, якщо не докорінної, то принаймні мінімальної, але все ж перебудови французьких запозичень на арабський лад. Тому нижче представимо основні способи пристосування галліцизмів до морфологічних стандартів арабської мови, які здебільшого відповідають усталеним правилам арабізації іншомовних слів (див. [1, с. 111–112; 4, с. 103; 8, с. 127–128, 374–375, 458]).

Закріплена в арабській словотвірній традиції неприйнятність приголосного кластера на початку слова і збігу більше двох послідовних приголосних в інших позиціях провокує **появу епентетичних (вставних) голосних** у французьких лексемах на кшталт *brouette* [*bruɛt*] – “ручний візок”, “тачка” (пор. тун. *barwīʔah* / *berwīʔah*) і *pare-choes* [*paʁʕɔk*] – “амортизатор”, “буфер” (пор. тун. *paʔāšūʔk*). Випадки додавання неетимологічного звука фіксуються і у кінцевих кластерах: *ʔarbīter* (фр. *arbitre* [*arbitr*]) – “арбітр” (футб. суддя), *brūʔrʔābel* (фр. *portable* [*pɔʁtabl*]) – “мобільний телефон”.

У свою чергу **явище епентези** можна продемонструвати на прикладі таких галліцизмів: *kartābleh* / *kartāblah* (фр. *cartable* [*kartabl*]) – “учнівський портфель”, “ранець”, *tembṛī* / *tenbṛī* (фр. *timbre* [*tɛ̃br*]) – “марка”. Окремо виділимо випадки усунення збігу фінальних приголосних за допомогою додаткового голосного, де сам кластер виник в результаті транслітерування французьких за походженням лексем: *būntū* (фр. *point* [*pwɛ̃*]) у знач. “гол”, “невдоволення”, *ʔūntū* (фр. *joint* [*ʒwɛ̃*]) – (арго) “сигарета з наркотиком”.

Продиктовані фонотактичними обмеженнями, що існують в арабській мові, факти **вживання протетичного звука** також наявні серед досліджуваного мовного матеріалу. Однак усі вони зводяться до приєднання французького означеного артикля до початкового голосного, щоправда, з однією відмінністю: в одних випадках протеза реалізується за рахунок скороченої форми згаданого артикля: *laʕ* (фр. *as* [*ɑs*]) – “гуз”, *lantṛīt* (фр. *retraite* [*r(ə)tʁɛt*]) – “пенсія”, але *ʔūʔrg* (фр. *orgue* [*ɔʁg*]) – (муз.) “орган”, *ʔūtīl* (фр. *hôtel* [*ɔtɛl*]) – “готель”; а в других – на базі еліпсованої форми його множини: *zīndyāʔn* (від фр. *les Indiens* [*le-z-ɛ̃djɛ̃*]) у знач. “американські індіанці”, *zūfīt* (від фр. *les ouvriers* [*le-z-uvije*]) у знач. “молодий правопорушник”.

Діереза як протилежна епентезі фонетична зміна теж представлена у континуумі арабізованих галліцизмів, де вона трапляється у вигляді або **афerezи**: *bāʔwāg* (фр. *abattoir*

[abatwar]) – “скотобійня”, kūrī (фр. écurie [ekyri]) – “стайня”; або **синкопи**: šāmbṛāḡ (фр. chambre à air [ʃābraεr]) – “камера (пневматичної) шини”, besklāḡt (фр. bicyclette [bisiklet]) – “велосипед”. При чому обидва ці фонетичні явища можуть поширюватися на одне й те саме слово одночасно: sandliyyah (фр. descente de lit [desāt də li]) – “килимок”.

Однак не було б слушним проігнорувати випадки опускання звуків у складових досліджуваного лексичного матеріалу, що не підпадають під вимовну мотивацію, а скоріше обумовлені стихійним розвитком цих слів у мові-реципієнті. Інакше, як пояснити виникнення початкових кластерів у таких французьких запозиченнях, як sbīrātūḡr (фр. aspirateur [aspiratεr]) – “пилосос”, swīglās (фр. essuie-glace [esɥiglas]) – “склоочисник”, (авто) “двірник”, ḡtār (фр. hectare [εktar]) – “гектар”, skālūḡp (фр. escalope [εskalɔp]) – “ескалоп”.

Досить поширеним способом морфологічної адаптації непитомої лексики як літературного, так і територіального варіантів арабської мови є **афіксація запозичених основ**. І галліцизми не виключення. Так, з-поміж досліджуваного континуума французьких складових туніського вокабуляра чітко виокремлюються дві групи запозичень: з французькою твірною основою і арабським суфіксом **-iyū (ī)**, з одного боку, та з французькою твірною основою і арабським суфіксом **-iyyah**, з другого.

Що стосується першої словотвірної моделі, то у туніському узусі результати її застосування фіксуються не лише серед прикметників: kūlūnyālī (фр. colonial [kolɔnjal]) – “колоніальний”, īliktrūnīkī (фр. électronique [elektrɔnik]) – “електронний”, īkūlūzī (фр. écologique [ekɔləzik]) – “екологічний” [2, с. 6; 7] – але й серед іменників: sūḡfāzī (фр. sauvage [sovaʒ]) – “дикун”, burżwāzī (фр. bourgeois [burʒwa]) – “буржуа”, marḡūkī (фр. Marocain [marɔkε]) – “марокканець”.

У цьому контексті запелюємо до А. А. Блінова, який у своїй дисертації “Територіальні варіанти арабської літературної мови і їхнє відбиття в пресі (на основі газетних матеріалів Тунісу, Саудівської Аравії і Єгипту)” виявив серед туніських кореспондентів тенденцію з-поміж близьких за звучанням синонімів на кшталт dīnāmī / dīnāmīkī (фр. dynamique [dinamik]) – “динамічний” або īstātī / īstātīkī (фр. statique [statik]) – “статичний” робити вибір на користь другого, а не структурно більш простого першого, якому останнім часом надається перевага в інших арабомовних країнах, окрім країн Магрибу, що пояснюється впливом французького асимільованого кореня на свідомість туніських білінгвів [2, с. 6].

Застосування ж суфікса **-iyyah** як “адаптувального інструмента” для арабізації засвоєних туніським вокабуляром галліцизмів виходить за межі не лише абстрактних імен якості, визначених арабською граматичною традицією типовими його носіями [1, с. 91–93, 112; 3, с. 259], але й абстрактних імен загалом. Серед адаптованих таким чином французьких запозичень поряд з абстрактними поняттями: ḡniyyah (фр. guigne [giɲ]) у знач. “нудьга”, burżwāziyyah (фр. bourgeoisie [burʒwazi]) – “буржуазія” – зустрічаються й конкретні: ḡbūriyyah (фр. tabouret [taburε]) – “табурет(ка)”, sandriyyah (фр. cendrier [sādrije]) – “попільничка”.

При цьому помічаємо, що обидва розглянуті питомі суфікси можуть як приєднуватися до повної основи запозиченої лексеми, так і заміщувати собою вихідні афікси.

Не менш помітним явищем у загальному процесі призвичаєння французьких запозичень до туніського мовного середовища на морфологічному рівні є підведення під арабські словотвірні моделі французьких дієприкметників пасивного стану.

Наприклад, французькі лексеми choqué [ʃɔke] – “шокований”, “вражений”, sonné [sɔne] – “оглушений”, “нокаутований”, branché [brāʃe] – “з’єднаний” формувалися відповідно у mšūkē, msūnī, mbranchī за частково реалізованою схемою утворення арабських дієприкметників пасивного стану від дієслів, кореневий склад яких перевищує три приголосні, тобто шляхом дотримання тієї її частини, яка стосується додавання до основи дієслова префікса **mu-** або діалектного **m-**, та ігнорування через суттєві структурні розбіжності між дієслівними формами в досліджуваних мовних системах другої, пов’язаної з типовим голосним **a** або діалектним **e** перед останнім кореневим приголосним [3, с. 184–185; 9, с. 36].

До того ж зауважимо, що вихідні морфологічні показники наведених вище галліцизмів, зокрема закінчення *-é* як ознака приналежності до дієприкметників пасивного стану, утворених від дієслів першої групи, у туніському комунікативному просторі носять лише формальний характер (*choqué – mšūkē*) або внаслідок фонетичної адаптації взагалі видозмінюються (*sonné – msūnī*). При цьому власне показник об'єкта дії переміщується з кінця слова на його початок (*branché – mbranšī*).

Проаналізований вище матеріал дає підстави стверджувати, що фонетико-морфологічне освоєння французьких запозичень у туніському узусі, попри численні збіги із загальноарабською запозичувальною традицією, вирізняється власними асимілятивними тенденціями. Сама ж адаптація галліцизмів на фонетичному і морфологічному рівнях супроводжується як регулярними, так і нерегулярними звуковими змінами, багато в чому обумовленими вибором способу відтворення запозичень.

Перспективним напрямом подальших наукових розвідок вважаємо аналіз семантичного і граматичного освоєння французьких за походженням складових словника туніського територіального варіанта арабської мови, що у разі його реалізації забезпечить комплексну характеристику адаптаційних процесів, які супроводжують входження галліцизмів до досліджуваного мовного середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белкин В. М. Арабская лексикология / Владимир Михайлович Белкин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 200 с.
2. Блинов А. А. Территориальные варианты арабского литературного языка и их отражение в прессе (на основе газетных материалов Туниса, Саудовской Аравии и Египта) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.22 / А. А. Блинов. – М., 2009. – 19 с.
3. Гранде Б. М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении / Бенцион Меерович Гранде. – М. : Изд. фирма "Вост. лит." РАН, 2001. – 592 с.
4. Губанов Ю. П. Лексикология и фразеология арабского языка : [курс лекций] / Юрий Павлович Губанов. – М. : Военный институт, 1978. – 144 с.
5. Завадовский Ю. Н. Арабские диалекты Магриба / Юрий Николаевич Завадовский. – М. : Изд-во вост. лит., 1962. – 132 с.
6. Чередниченко А. И. Язык и общество в развивающихся странах Африки. Проблемы функционирования западноевропейского языка / Александр Иванович Чередниченко. – К. : Вища школа, 1983. – 166 с.
7. Bendana K. L'influence de la culture française en Tunisie, entre héritage et appropriation [Ressource électronique] / K. Bendana // Maghreb Magazine. – 2012. – № 8. – Mode d'accès : <http://hctc.hypotheses.org/203>.
8. Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics : in 5 v. / [Gen. Ed. K. Versteegh]. – Leiden – Boston : Brill, 2007. – V. 2. Eg-Lan. – 716 p.
9. Quitout M. Parlons l'arabe tunisien. Langue et culture / Michel Quitout. – Paris : L'Harmattan, 2002. – 206 p.

ПРИНЦИПИ ТРАНСЛІТЕРАЦІЇ І ТРАНСКРИПЦІЇ

ع	ʿ	د	d	ض	d	ك	k
ب	b	ذ	z	ط	ṭ	ل	l
ت/ة	t/h nime	ر	r	ظ	ẓ	م	m
ث	ṯ	ز	z	ع	ʿ	ن	n

ع	ġ	س	s	غ	ġ	ه	h
ح	h	ش	š	ف	f	و	w
خ	ħ	ص	š	ق	q	ي	y

Арабські голосні

Короткі َ a ُ u ِ i

Довгі ā ū ī

Застосування цієї транслітераційної системи до французьких за походженням лексичних одиниць обумовлює необхідність вироблення таких позицій:

– надрядкова графема є елементом транскрипції і передає звучання в усному мовленні фонемі, що їй передуює (напр., sīēšwār);

– реалізація відсутніх в арабській мові фонем відбувається за посередництва додаткових:

Додаткові приголосні

	p	ʒ	v	g
Передача на письмі	ب/b	ج/ġ	ف/f	غ/ġ
	پ/p		ف/v	ج/ġ

Додаткові голосні

	e	ē	œ	y	o	ō
Передача на письмі		ا/a	و/u	و/u		و/u
		ي/i	ا/a			

Дата надходження до редакції 06.11.2015